

Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi Hatıratından: “Bağdat ve Son Hadise-i Ziya’ı”*

Figen Atabey*

(ORCID ID: 0000-0002-7916-1602)

Makale Gönderim Tarihi

28.08.2019

Makale Kabul Tarihi

19.09.2019

Özet

Birinci Dünya Savaşı boyunca birçok cephede başarılı mücadeleler veren Osmanlı Ordusu’nun Çanakkale’den sonraki en önemli zaferi, hiç şüphesiz Kutü’l Amâre’dir. Ancak bu büyük zafer, yaklaşık bir yıl sonra Bağdat’ın elden çıkmasına engel olamamıştır. Bu çalışmada Kurmay Binbaşı Mehmet Emin Beyin “*Bağdat ve Son Hadise-i Ziya’ı*” adlı eseri incelenmiş; Bağdat ve Irak’ın kaybına sebep olan askerî hatalara ilişkin yazarın tespitlerine yer verilmiştir. 1922 yılında İstanbul’da Askeri Matbaa tarafından basılan hatırat türü bu eser, 140 sayfadan ibaret olup, dört adet lahika ve on iki adet fotoğraf içermektedir. Mehmet Emin Beyin 1916-1917 yıllarında Altıncı Ordu’da İstihbarat Şube Müdürü olarak görev yaptığı esnada cephedeki izlenimlerine binaen hazırladığı bu değerli eserinin günümüz Türkçesine uyarlanması henüz yapılmamıştır. Bahse konu eser, 29 Nisan 1916 tarihli Kutü’l-Amâre zaferinden Bağdat’ın kaybıyla sonuçlanan 11 Mart 1917 tarihine kadar olan süreçte cephede gerçekleşen olayların detaylarını içermektedir. Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’ne ilişkin son derece önemli bilgileri ihtiva eden bu eserde yazar, Bağdat’ın kaybına neden olan askerî hataları dile getirmektedir. Bahse konu eser, Bağdat’ın kaybı üzerine yazılmış önemli bilgiler ve detaylar içeren yegâne eser olması açısından büyük önem arz etmektedir. Çalışmada, Mehmet Emin Bey’in bu değerli eserinin araştırmacılara tanıtılması ve içeriğinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Irak Cephesi, Bağdat’ın Düşüşü, Binbaşı Mehmet Emin Bey, Osmanlı Başkomutanlık Karargâhı, Altıncı Ordu Komutanlığı.

* Bu makale, 20-22 Aralık 2017 tarihleri arasında Türk Tarih Kurumu Başkanlığı tarafından İstanbul’da düzenlenen *100.Yılında Uluslararası Bağdat (Medînetü’s-Selâm) ve Kûtü’l-Amâre Sempozyumu*’nda sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. fatabey@agri.edu.tr.

From the Memory of the First World War Iraçian Front : “Baghdad and the Event of its Last Fall”

Abstract

The most important success of the Ottoman army after Çanakkale, which fought on many fronts during the First World War, is undoubtedly the victory of Kutü’l Amâre. However, this great victory did not prevent the fall of Baghdad after about a year. In this paper, Major Mehmet Emin’s book, *Baghdad and the Event of its Last Fall* and his evaluations about the military errors which led to the fall of Baghdad, is examined. This memoir with 140 pages, was printed by General Staff Military Press in 1922, and includes four appendix and twelve photos. Mehmet Emin wrote his memoirs in this book which is translation from Ottoman Turkish to today’s Turkish has not been done yet, relating to his experiences and impressions during his service as a director in the Intelligence Office of the Sixth Army in 1916-1917. The book contains very important details about the Iraçian front covering the period from victory of Kut’ül-Amare on 29th April 1916 to the capture of Bagdad by the English on 11th March 1917. Mehmet Emin gives the military mistakes which cause the loss of Bagdad. This memoir, the greatest and most important engagement relating to the loss of Bagdad. In this context the aim of this study introduce this valuable work to the researchers and describe its content.

Keywords: The Iraçian Front, Fall of Bagdad, Major Mehmet Emin Bey, Ottoman General Headquarters, Sixth Army Command.

Giriş

29 Nisan 1916’da gerçekleşen Kutü’l-Amâre zaferi ile büyük başarı kazanan Altıncı Ordu Komutanlığı ile Başkomutanlık Genel Karargâhı artık Dicle cephesindeki harekâtın sona erdiğini değerlendirmiş ve bu cepheden ziyade General Baratof komutasındaki Rus ordularının Hanikin istikametinde ilerlemesini ileri sürerek, İran cephesine ilişkin faaliyetlere ağırlık vermeye başlamıştı. Bu kapsamda önce Dicle cephesini takviye etmek üzere İstanbul’dan Bağdat’a gelmek üzere yolda bulunan 6. Tümenin istikâmeti, 7 Mayıs 1916’da Hanikin’e doğru değiştirilmiş ve hemen ardından 9 Mayıs 1916 tarihinde ise Dicle Cephesi’nde bulunan iki kolordudan biri olan Albay Ali İhsan (General Sabis) Bey komutasındaki 13. Kolordu karargâhı, İran Cephesi’ne gönderilmişti. Durum böyle olunca Dicle cephesi iyice zayıflatılmış, gün geçtikçe takviye edilen İngiliz kuvvetleri karşısında Albay Kâzım (General Karabekir) Bey komutasındaki 45., 51. ve 52. Tümenlerden ibaret 18. Kolordu tek başına bırakılmıştı. Bu birliklerin silah mevcudunun toplamı, 11.914 tüfek,

403 kılıç, muhtelif cins ve çapta olmak üzere 57 toptan ibaretti.¹ Diğer taraftan General Percy Lake'in yerine 28 Ağustos 1916'da Irak Seferi Kuvvetler Komutanlığına getirilen General F.S. Maude ise taarruz hazırlıklarına hız vermiş, İngiliz ordusunun yeni takviyelerle insan sayısı 160.000 ve geri hizmetler ile 210.000 kişiye yükselmişti.² Neredeyse yedi ay süren bir hazırlık döneminin ardından İngilizler, 13 Aralık 1916 tarihi itibarıyla Dicle cephesinde Bağdat hedefli yeni ve çok üstün bir taarruza geçmişti.³ 12/13 Aralık 1916 gecesi başlayan İngiliz saldırılarına karşı Osmanlı askerlerinin direnişi, ancak 24 Şubat 1917'de kırılabilmişti. 24 Şubat 1917'de Kutü'l Amâre'nin düşmesi ile 18. Kolordunun Felâhiye ve Kut cephelerini boşaltmaktan başka yapacağı bir şey kalmazken, General Maude'un birlikleri de 25 Şubat 1917'den itibaren 11 Mart 1917'ye kadar sürecek olan Bağdat hedefli ileri harekâtına başlamıştı. 11 Mart 1917 tarihi itibarıyla de Bağdat İngiliz kuvvetlerinin eline geçmişti. Bu noktada o dönemde Altıncı Ordu'da İstihbarat Şube Müdürü olarak görev yapan Süleymaniyeli Kurmay Binbaşı Mehmet Emin Bey, cephede yaşadıklarına binaen kaleme aldığı *Bağdat ve Son Hadise-i Ziya'ı* adlı eserinde Irak Cephesi'nde özellikle 29 Nisan 1916'da Osmanlı Altıncı Ordusunun kazandığı Kutü'l-Amâre zaferinden Bağdat'ın İngiliz birlikleri tarafından işgal edildiği 11 Mart 1917 tarihine kadar olan süreçte bilinmeyen pek çok noktayı aydınlatmaktadır.⁴

Yazarın Özgeçmişi ve Eserin İçeriği

Kurmay Binbaşı Mehmet Emin (Zeki) Bey, 1880 yılında Irak'ın Süleymaniye şehrinde doğmuştur. Süleymaniye'de Askerî Rüştiyeyi,

¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi 1914-1918*, c. III, kıs. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, s.54; Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi)*, c.III, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s.178.

² 18. Kolordu Komutanı Albay Kâzım Bey anılarında "12 Aralık 1916'ya kadar Irak'taki İngiliz ordusunun Dicle cephesinde taarruza geçeceği muhtelif kaynaklardan haber alındığı, o esnada Mısır'dan taze kuvvetlerin yanı sıra ayrıca çok sayıda nakliye vasıtaları geldiği ve büyük miktarda cephanenin yığıldığı bilinmekteydi," açıklamasını yapmaktadır. Buna rağmen Altıncı Ordu Komutanlığının bölgedeki birliklerin durumunu iyileştirmek için ciddi anlamda bir tedbir almadığı anlaşılmaktadır. [Kâzım Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.520.]

³ Figen Atabey, "General F.S. Maude'nin Bağdat Seferi", *History Studies*, 9/2, June 2017, s.73.

⁴ Altıncı Irak Ordusu İstihbarat Şubesi Müdürü Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Mehmet Emin, *Bağdat ve Son Hadise-i Ziya'ı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1922.

Bağdat’ta Askerî İdadiyi, İstanbul’da Harp Akademisini birincilikle bitirmiştir. Muhtelif birçok görevin ardından 1915 yılının Eylül ayında binbaşı rütbesine terfi etmiş ve Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığında Harekât Şube Müdürü, olarak görevlendirilmiştir. Burada Başkomutanlık Vekâletinin emri ile *Kurmay* sınıfına terfi ettirilmiştir. 1915 yılının sonlarında Irak cephesinde başta Selman-ı Pak Meydan Muharebesi olmak üzere Delabiha ve Şeyh Sa’d Muharebelerinde bizzat bulunmuştur. 1915 yılının Aralık ayında Altıncı Ordunun faaliyete geçmesi ile birlikte bu ordunun İstihbarat Şube Müdürlüğü görevine atanmıştır. 1917 yılının Mart ayında Bağdat’ın düşmesinden sonra bir müddet Musul’da görev yapmasının ardından 1 Temmuz 1917 tarihi itibarıyla Mustafa Kemal Paşa’nın komutasındaki 7. Ordunun Kurmay Başkan Yardımcılığı görevine getirilmiştir. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanması ile birlikte son görev yeri olan Genelkurmay Harp Tarihi Araştırma Komisyonu Üyelğine atanmıştır. Cumhuriyeti’nin ilanından sonra Bağdat’a giderek, Irak Krallığının hizmetine girmiştir. 1924 yılından itibaren Bağdat Harp Okulunda ders vermeye başlamıştır. 1925 yılından sonra Irak Hükûmetinde İskân ve Ulaştırma, Eğitim ve Milli Savunma Bakanlığı gibi çeşitli Bakanlık görevlerinde bulunmuştur. 1948 yılında vefat eden Mehmet Emin Bey’in kabri Süleymaniye’de bulunmaktadır. Mehmet Emin Bey, Osmanlı Devleti’nde kurmay subay olarak görev yaptığı süre içerisinde askerî harp tarihine ilişkin özellikle Irak tarihi ve Irak’taki Osmanlı-İngiliz mücadelesini konu alan çok sayıda eser yazmıştır.⁵

⁵ Yazarın Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesine ilişkin basılan hatırat türü eserleri şunlardır: *Irak’ı Nasıl Kaybettik* (Askeri Matbaa, İstanbul, 1920), *Irak’ta Türk-İngiliz Seferi ve Hatalarımız* (Askeri Matbaa, İstanbul, 1921), *Selman-ı Pak Meydan Muharebesi ve Zeyli* (Askeri Matbaa, İstanbul, 1921), *Harb-i Umumi’de Osmanlı Cepheleri Vakayii* (Askeri Matbaa, İstanbul, 1921), *Bağdat ve Son Hadise-i Ziya’ı*, (Askeri Matbaa, İstanbul, 1922). En son olarak Irak’a döndükten sonra tamamlamış olduğu *Kutü’l-Amare Hücum ve Muhasarası* adındaki iki defterden oluşan ve 1924 yılında İngiltere/Londra’da bulunan Savaş Tarihi Kütüphanesine bağışlanmış olduğu eseri, 2016 yılında Kültür Bakanlığı tarafından sadeleştirilerek, yayınlanmıştır. [Mehmet Emin (Zeki) Bey, *Kürt ve Kürdistan Ünlüleri*, Apec & Öz-Ge Yayınları, İsveç, 1998, s.5-6; Binbaşı Mehmet Emin Bey, *KütulAmâre Hücum ve Muhasarası: Bir Osmanlı Subayının Hatırası*, (Ed. Muzaffer Albayrak; yay. haz. Sezai Dumlupınar), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2016, s.10].

Binbaşı Mehmet Emin Bey tarafından kaleme alınan orijinali Osmanlı Türkçesi olan *Bağdat ve Son Hadise-i Ziya'ı* adlı eserin hâlihazırda günümüz Türkçesine çevirisi yapılmamıştır.⁶ Toplam 140 sayfadan ibaret olan Eser; *İçindekiler, Yazarın Önsözü, Giriş ve Dört Bölümden* ibarettir. Eserin Birinci Bölümü; *Kuşatma ve Hücuma Sebebiyet Veren Olaylar*, İkinci Bölümü; *Altıncı Ordunun Genel Durumu ve İngiliz Ordusunun Bağdat'a İlerlemesine Karşı Yaptığı Hazırlıklar*, Üçüncü Bölümü; *Bağdat'ın Savunulması ve Düşmesi*, Dördüncü Bölümü; *Bağdat'a Hücum ve Müdafası Hakkında Birkaç Söz*, başlığı altındaki konuları içermektedir. Eserin sonunda dört adet Lahika yer almaktadır. Bunlar da şöyle sıralanabilir: Lahika-I: *Bağdat şehrinin kuruluşundan 1917 yılının Mart ayına kadar kaç defa ve kimler tarafından muhasara, istila ve tahrip edildiğini gösteren açıklamalı liste*, Lahika-II: *Altıncı Ordunun Bağdat'tan çekilmesine ilişkin Başkomutanlığa Gönderilen Altıncı Ordu Komutanı Halil Paşanın Raporu*; Lahika-III: *Altıncı Ordunun çekilme emri*, Lahika-IV: *18. Kolordunun Bağdat'ın Kuzeyine Çekilmesine İlişkin Emri*. Eser genelinde on iki adet fotoğraf okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Bu fotoğraflar sırasıyla; 1. *Binbaşı Mehmet Emin Beyin fotoğrafı* (Eserin kapağının hemen arkasında); 2. *Harun Reşit'in hanımı Seyyide Zübeyde'nin Türbesi* (s.8); 3. *Bağdat'ın Genel Manzarası* (s.24); 4. *İmam Musa Kazım Hazretlerinin Türbesi ve Mabedi* (s.40), 5. *Kâhya Camii* (s.40); 6. *İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretlerinin Türbe ve Mabedi* (s.56), 7. *Gavs-ı Azam Şeyh Abdülkadir Hazretlerinin Cami ve Türbesi* (72), 8. *Şeyh Maruf Kerhi Hazretlerinin Cami ve Türbesi* (s.88); 9. *Bağdat Ahalisinin Milli Kıyafeti* (s.88), 10. *Dicle Sahilinde Bir Yalı, Eski Alman Konsoloshanesi*; 11. *Har Demir Köprüsü* (s.128); 12. Başlıksızdır, ancak kuvvetle muhtemel Abbasiler döneminde yapılan bir kanalın haritasıdır (s.29). Eserin sonunda bir adet "*Bağdat ve civarı haritası*" ile bir adet "*Bağdat şehrinin yeni ve eski planı*" mevcuttur. Bağdat ve Irak'ın kaybına sebep olan askerî hataları içeren eserin kapak sayfasında, "*Gelecek için*

⁶ Kurmay Binbaşı Mehmet Emin Bey'in "Selman-ı Pak Meydan Muharebesi" ve "Kutü'l-Amâre Muhasarası" adlı eserlerine nazaran çok bilinmese de bu eserine birçok İngiliz kaynağında atıf yapıldığı görülmektedir. Bahse konu eser, başta İngiliz resmi harp tarihi yazarları F. J. Moberly ve A. J. Barker olmak üzere birçok İngiliz tarihçi tarafından konu ile ilgili başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır. [F.J. Moberly, *The Campaign in Mesopotamia 1914-1918*, vol. III, H.M.Stationery Office, London, 1925; A.J. Barker, *The Bastard War, The Mesopotamia Campaign of 1914-1918*, Dial Press, New York, 1967].

bir rehber olarak geçmişte yapılan hataları araştırmak bir ulusun sorumluluğu altındadır. Bu görevi ihmal eden uluslar için umut yoktur,” sözü yer almaktadır. Eserin önsözünde ise Mehmet Emin Bey, bu eseri ne için yazdığını şöyle ifade etmektedir: “*Harun Reşit’in eski başkentinin kaybına sebebiyet veren günahlarımızı araştırıp göstermekle hem milli ve hem de vicdani bir vazife ifa etmiş olacağımı ve yıllardan beri bu kaybın sebeplerini sır gibi saklayarak günah işleyen vicdanıma bu sayede biraz huzur ve sükûn bahşedebileceğimi ümit ediyorum*”. Yazar yaşanması bir nevi kader olan Bağdat’ın kaybına sebebiyet veren olayları samimi bir tarafsızlıkla tespit ettiğini, bizzat içinde yaşayarak tecrübe ettiği bu olayları aynı zamanda çok derin bilgi ve araştırmaya dayanarak ortaya çıkardığından hiçbir okuyucunun kuşku duymamasını dile getirmektedir. Ayrıca Yazar eserinde Bağdat’ın kaybına ilişkin vermiş olduğu bilgileri, mevcut eser ve vesikalarda bulmanın neredeyse imkânsız olduğunun da altını önemle çizmektedir.

Bağdat’ın Tarihiçesi

İlk çağlardan başlayarak Bağdat birçok göç ve istilaya maruz kalmış, birçok medeniyetin doğup gelişmesine şahit olmuştur. Bu topraklar, Sümer, Akad, Babil, Asur, Med-Pers, Roma-Bizans, Sasani devletlerinin temsil ettiği kültür ve medeniyete sahne olmuştur. Devlete yeni bir merkez arayan İkinci Abbasî Halifesi Mansur, elverişli iklim şartlarına, ticaret yollarına, geniş sulama imkânlarına sahip olması gibi nedenlerden ötürü bu bölgeyi tercih etmişti. Bağdat’ın inşası 762 yılında başlatılmış ve 766 yılında bitirilmişti. Şehrin planı bizzat halife Mansur tarafından çizilmişti. Bağdat, kurulduğu 766 yılından Abbasi Devleti’nin yıkıldığı 1258 yılına kadar hilafet merkezi olarak kalmıştı. Abbasi Halifesi Mansur tarafından "Medinetû’s-Selâm" ismiyle kurulan Bağdat, İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesine önemli katkıda bulunan birçok eğitim öğretim kurumunun ve bilim adamının faaliyetinde bulunduğu bir şehir olmuştur. Rasathaneleri, fennî müesseseleri, kütüphaneleri, medreseleri ile bir ilim merkezi olan Bağdat, mesire yerleri, parkları, bahçeleri ve eğlence yerleri ile de Beşinci Abbasi Halifesi olan Harun Reşit’in *bin bir gece masallarına* da ilham kaynağı olmuştur. Yıllarca Abbasi hilafetinin merkezi olan bu şehir, 1508’de Safevilerin eline geçmiş, ancak 1534’te Kanuni Sultan Süleyman’ın seferiyle Osmanlı İmparatorluğu’na bağlanmıştı. 1623’te ise yeniden Safeviler bu şehre

hâkim oldularsa da, Sultan IV. Murat'ın 1638 yılındaki Bağdat Seferi ile yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştı. Mehmet Emin Bey eserinde otuz sayfa ayırmış olduğu Bağdat'ın Tarihçesi konulu giriş kısmında *Irak'a Nereleri Merkez Oldu; Bağdat'ın Plan ve İnşası; Bağdat'ın Yükselişi ve Düşüşü, İlhanlı, Kara-Ak Koyunlular, Safeviler ve Osmanlı idaresi altında Bağdat; Harpten Önceki Bağdat; Bağdat'ın Nüfusuna ilişkin alt başlıklarda konu ile ayrıntılı bilgiler vermektedir.*⁷

Bağdat'ın Kaybına Sebebiyet Veren Olaylar

Bağdat'ın detaylı tarihçesine yer verilen *Giriş* bölümünün ardından *Kuşatma ve Hücum Sebebiyet Veren Olaylar* adı altındaki Birinci Bölüm: Başkomutanlık Karargâhı ve Altıncı Ordunun Hataları ile 18. Kolordu'nun Bağdat'a Doğru Çekilmesi, konuları üzerine yoğunlaşmaktadır. Yazar bu bölümde genel olarak Bağdat ve Irak'ın kaybına sebep olan askerî hataların değerlendirmesini yapmaktadır. Eserin Birinci Bölümünde yazar, olayları incelemeye Kutü'l-Amâre'nin ele geçirilme döneminden başlamaktadır.⁸ Mehmet Emin Bey, 29 Nisan 1916 tarihindeki Kut zaferinden sonra Dicle cephesindeki harekâtın tamamen sona erdiğine hükmedilerek, Dicle cephesinin ihmal edilmesi konusunda Başkomutanlık Genel Karargâhına ağır eleştirilerde bulunmaktadır. Yazar, eserin genelinde Başkumandanlık Vekâletinin bu kadar önemli bir cepheyi neden terk ettiği ve İran'da gereksiz bir maceraya atıldığı konusuna bir türlü anlam veremediğini ifade etmektedir. Mehmet Emin Bey'in ifadesine göre, Başkumandanlık Vekâletinin Almanların direktiflerine uyup, İngilizlerin önceki yenilgilerinin intikamını almak için hazırlandıkları bir sırada 35.000-40.000 civarında muharip askerden oluşan kuvvetin sadece 10.000 kadarını İngilizlere karşı Bağdat'a açılan kapı olan Kutü'l-Amâre'de bırakması büyük bir hataydı.⁹ Almanlar, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde büyük rol oynamış ve bunu her şeyden önce Alman cephelerinin emniyeti için istemişti. Osmanlı ordusu bu dönemde zayıf, yorgun ve donanımdan yoksundu. Bütün olanak ve gayretler, Almanlar tarafından siyasal

⁷ Binbaşı Mehmet Emin Bey, *Bağdat ve Son Hadise-i Ziya'ı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1922, s.3-30.

⁸ Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.32.

⁹ 1916 yılının Mayıs ayı itibarıyla 18. Kolordunun tüm mevcudu, 10.500 tüfek ve 50 toptan ibaretti. [Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.32].

maksat ve emellerine hizmet için ortaya atılmış olduğu şüphesiz olan İran cephesine verilerek, bu cephenin geliştirilmesine gayret sarf edilmiş ve asıl vatan parçası olan Irak cephesi ihmal edilmişti. Bu bağlamda Yazar, İran cephesinin yaratılmasından Altıncı Ordu Komutanı Mareşal Von der Goltz’u sorumlu görmektedir.¹⁰ Yazarın düşüncesine göre Goltz Paşa, Irak’ın zayıf ordusundan 1915 yılının Aralık ayı sonlarında yaklaşık iki bin asker ve dört topu çekip, İran’a göndererek İran cephesini yaratmıştı.¹¹ Goltz Paşa 1916 yılının Nisan ayında Bağdat’ta tifüsten vefat ettikten sonra bu politika, Başkomutanlık Karargâhı ile Altıncı Ordu Komutanı Halil (Kut) Paşa tarafından devam ettirilmiştir.¹² Mehmet Emin

¹⁰ Mareşal Colmar von der Goltz, 1843 yılında Doğu Prusya’nın Bielkenfeld kentinde doğmuştur. Von der Goltz, 1861 yılından itibaren Prusya ordusunda subay olarak değişik birliklerde bulunduktan sonra, 1878-1883 arasında Berlin’deki askeri akademide öğretmenlik yapmış, “*Silahlanan Millet*” adlı kitabını 1883 yılında yayınlamıştır. Bahse konu kitap, “*Millet-i Müselleha*” adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Haziran 1883’te yarbaylığa terfi etmesi ile birlikte askerî müşavir olarak Osmanlı Ordusu’na katılmak üzere Alman askerî heyeti içinde yer almıştır. 1897 yılında Korgeneral rütbesi ile Almanya’ya geri dönen Goltz Paşa, 1908 yılında tekrar Osmanlı Ordusu’nda görevlendirilmek üzere davet edilmiştir. 1911 yılında Mareşal rütbesine terfi ederek, Osmanlı Ordusu’nun Erkân-ı Harbiye Riyaseti İkinci Başkanlığına kadar yükseltilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Ağustos 1914’te Almanya’ya dönmüş; işgal edilen Belçika’nın askerî valiliğine atanmıştır. Goltz Paşa, 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman gizli ittifak antlaşması gereği 28 Kasım 1914’te yeniden İstanbul’a gelmiştir. Saroz bölgesinde Birinci Ordu Komutanlığı görevinde iken 5 Ekim 1915’te Irak’ta teşkil edilen Altıncı Ordu Komutanlığı görevine atanmıştır. Altıncı Ordu Komutanı von der Goltz Paşa, Irak cephesinden sorumlu olmasının yanı sıra Almanya’nın İran faaliyetlerinden de sorumlu bulunmaktaydı. 6 Aralık 1915 tarihinde Bağdat’taki Genel Karargâhında göreve başlayan Altıncı Ordu Komutanı Goltz Paşa, yakalandığı tifüs hastalığı nedeniyle 19 Nisan 1916’da vefat etmiştir. [Goltz Paşanın Hatırası ve Hal Tercümesi, K. K. K. liği Askeri Basımevi, İstanbul, 1953, s.46-48; Faruk Yılmaz, Colmar Von Der Goltz, Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri “Goltz Paşa’nın Hatıratı”, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.118-119; Taylan Sorgun, *Kut’ül Amare Kahramanı Halil Paşa Bitmeyen Savaş*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s. 143].

¹¹ Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.34.

¹² Alman General Liman von Sanders’in 4 Kasım 1918’de Karadeniz’de yazılan “*Türkiye’nin Yıkılmasının Sebepleri*” adlı raporunda İran operasyonlarının tamamen Alman Genelkurmaylığı tarafından planlandığı ve yürütüldüğüne ilişkin görüşleri konuya açıklık getirmesi açısından ayrıca önemlidir: “27 Mart 1919 tarihli “*Türkiye’nin Askerî Çöküntüsünün Sebepleri*” konulu makalesinde Liman von Sanders, Türk kuvvetleriyle İran’da zemin kazanmak yolunda Almanlar tarafından tasarlanan ve mütemadiyen tekrarlanan teşebbüsler, sadece başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Alman Yüksek Kumandanlığı tarafından sevk ve idare edilen 13. Türk Ordusunun 1916’da İran’ın içlerine

Bey, Goltz Paşanın vefatı üzerine Altıncı Ordu Komutanlığı görevine getirilen Halil Paşa'yı İran macerasını diriltmeye çalışmakla suçlamaktadır.¹³ Ardından Bağdat'ın kaybına giden süreçte yaptığını varsaydığı hataları kendi kanaatine sıralamaktadır: Yazara göre İngilizlerin Kut'ta uğradıkları çok elim mağlubiyetin acısını çıkarmak için er geç karşı taarruza geçecekleri bilinmeliydi. Bu noktada İngilizlerin yedi ay süresince yapmış olduğu hazırlıkları görmezden gelmek ve Albay Ali İhsan (General Sabis) Bey emrindeki 13. Kolorduyu İran'a göndermek Altıncı Ordu Komutanının hatasından başka bir şey değildi. Hiç olmazsa Ruslar Hanikin'den İran içlerine atıldıktan sonra bu kolordu süratle tekrar Dicle cephesine geri getirilmeliydi, ancak bu da yapılmamıştı. Dolayısıyla fetih ve istilâ emelleri ile 13. Kolordunun Irak harekâtı alanından alınarak İran içlerine ve Hemedan'a kadar gönderilmesi Bağdat'ın ve netice itibariyle de Irak'ın kaybedilmesine sebep olmuştu.¹⁴ Yazar, Kutü'l- Amâre zaferinden sonra Altıncı Ordu Komutanı Halil Paşanın karargâhını cepheden Harun Reşit'in başkenti olan Bağdat'a nakletmesi konusuna da ağır eleştiriler getirmektedir. Yazara göre Altıncı Ordu Komutanı yaklaşan tehlikeyi görmezden gelmiş; 18. Kolordu Komutanı Albay Kâzım Beyin uyarılarına da aldırış etmemişti. Albay Kâzım Bey, Ordu Komutanının gözünü açmaya çalışmıştı, ancak bunu başaramamıştı. Ordu Komutanı, 1916 yılının Aralık ayında Kâzım Beyin

doğru girişi, Bağdat'ın elden gitmesinde başlıca amil olmuştur. Alman Yüksek Kumandanlığına 1916 Ekim ayında göndermiş olduğum, ve yukarıda zikrettiğim, raporumda, böyle bir hareketin hatalı olduğuna, daha o zaman işaret etmiştim." [Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966, s.79-80].

¹³ 1915 yılının Ekim ayında Bağdat'a doğru İngiliz ileri harekâtı devam ederken Osmanlı birlikleri, Kafkas Cephesi'nden 18.Kolordu Komutanı Albay Halil (General Kut) Bey komutasında muharip kuvvetlerden oluşan 51.ve 52. Piyade Tümeni ile takviye edilmiştir. Albay Halil (Kut) Bey, Osmanlı ordusunun Kutü'l- Amâre'ye çekilen İngiliz 6.Tümenini takip harekâtında 18.Kolordu Komutanı unvanıyla Irak ve Havalisi Umum Kumandanı Albay Nureddin (Sakallı Nurettin Paşa) Beyin emrinde görev yapmıştır. Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın amcası olan Albay Halil Bey, 13 Ocak 1916 tarihi itibariyle Nureddin Albay'ın yerine Irak Ordusu Komutanlığı görevine atanmıştır. Altıncı Ordu Komutanı Mareşal Goltz Paşa'nın 19 Nisan 1916'da Bağdat'ta vefatı üzerine bu ordunun komutanlığa kısa bir süre önce rütbesi Tuğgeneralliğe yükseltilen Albay Halil Bey getirilmiştir. 29 Nisan 1916 tarihinde Altıncı Ordu Komutanı Halil (Kut) Paşa tarafından Kutül-Amâre'de 5'i general, 272'si İngiliz subayı olmak üzere toplamda 13.309 İngiliz-Hint askeri ile birlikte esir alınmıştır. [Atabey, *a.g.m.*, s. 68-69].

¹⁴ Binbaşı Mehmet Emin Bey, *a.g.e.*,s.35-37.

13. Kolordunun bir an önce Bağdat’a çağrılması yönündeki ikazlarını da dikkate almamıştı. Bu noktada Mehmet Emin Bey, Halil Paşayı en çok da yaklaşan tehlikeyi görmemek ve bu durumu ilgili makamlardan gizlemekle eleştirmektedir.¹⁵ Ordu Komutanı Kutû’l-Amâre’nin düştüğü 24 Şubat 1917 tarihine kadar İran projesini bırakmamakta ısrar etmişti.¹⁶ Bu durumda 18. Kolordunun Felahiye ve Kut cephelelerini boşaltmaktan başka yapacağı bir şey kalmamıştı. İngiliz birliklerinin 25 Şubat 1917’de Dicle nehrinin sol sahiline geçmesi ve Kutû’l-Amâre’nin elden çıkması üzerine büyük paniğe kapılan Altıncı Ordu Komutanı Halil Paşa ise, ancak bu tarihten sonra 13. Kolordunun İran’ı tahliye ederek, bütün kuvvetiyle Hanikin istikâmetinde geri çekilmesi yönünde emir vermek zorunda kalmıştı. Mehmet Emin Bey’e göre bu çok geç yapılmış bir çağrıydı ve dokuz aylık İran macerası 13. Kolorduya 1000’den fazla şehit ile 2.000’e yakın yaralıya mâl olmuştu.¹⁷ Mehmet Emin Beyin bu bölümdeki genel düşüncesi Altıncı Ordu Komutanlığı tarafından 1916 yılının Aralık ayında

¹⁵ Halil Paşa, anılarında bu duruma şöyle açıklık getirmektedir; “*Ne var ki, öteden beri İran’da hayal içinde olan, siyasi ve iktisadî menfaatler peşinde koşan Almanlar, Başkumandanlık karargâhını tesirleri altına almışlardı. Bu tesirin neticesinde son derece hatalı bir emirle karşı karşıya kaldım. Emir şöyleydi; Dicle Cephesi’nde yeteri kadar kuvvet müdafaada bırakılarak, İran Cephesi takviye edilecek, ilk olarak da Kirmanşah işgal altına alınacaktır*”. Halil Paşa, Başkumandanlık Vekâletinin bu emrine şu cevabı verdiği ifade etmektedir; “*Bir yıl önceki Kut mağlubiyetini unutamayan İngilizler, Bağdat’ın 110 kilometre güneyinde 100 bin süngülük bir kuvvet toplamışlardı. Böyle bir durumda ordunun mühim bir kısmını Dicle cephesinden çekip İran ortalarına sevk etmek cahilane ve caniyane bir sergüzeşt teşkil eder. Böyle bir kumandan olmak istemem. Bu şekildeki bir harekete de olurum yoktur*.” Halil Paşanın anılarındaki ifadesine göre; Karargâh ısrarla harekete geçmesini istiyor, o da böyle bir harekâtın hatalı olacağını bildiriyordu. Hatta kendisinin Altıncı Ordu Kumandanlığı görevinden alınmasını talep etmiş, fakat cevaben Başkumandan Vekili Enver Paşa imzasıyla “*Altıncı Ordu Kumandanı olarak kalacaksınız ve Kirmanşah’ı mutlaka ele geçireceksiniz,*” emri verilmiştir. Halil Paşa, bu noktada yapılacak harekâtın hatalı olacağını ısrarla bildirmiş ve bütün yolları denemiş, mesleki açıdan görevini yapmıştı. Ancak son gelen ve “kesin” olduğu bildirilen emre itaatsizlik etmeyi kendisine yakıştıramadığını belirtmektedir. Halil Paşa sözlerine şöyle devam etmektedir: “*İlerideki bütün fecaatin sorumluluğu artık Başkumandanlığa aitti. İran Cephesini 13.Kolordu Karargâhı ve bir kısım piyade ve topçu kuvvetleriyle takviye ederek bu kuvvetleri Kirmanşah’ın işgaline sevk ettim.* [Sorgun, a.g.e., s. 140-141].

¹⁶Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.38-45; 13.Kolordu Komutanı Ali İhsan Sabis anılarında bu durumu şöyle ifade etmektedir; “*İngilizler Bağdat önlerine gelerek taarruza başlayınca kadar bizi İran’da tuttular. Ancak o zaman 1917 Şubat ayında İran’ı terk edip, Bağdat’ın imdadına koşmamı bana tebliğ ettiler.* [Sabis, a.g.e., s.188].

¹⁷Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.48-49.

İngiliz taarruzu başlamadan önce ve yahut Şubat ayına kadar Kutül-Amâre ve Bağdat arasında birkaç mevkiye hazırlık yapılsaydı, 18. Kolordunun bu kadar zor bir durumda kalmayacağı yönündedir.¹⁸

Altıncı Ordunun Genel Durumu ve İngiliz Ordusunun Bağdat'a İlerlemesine Karşı Yaptığı Hazırlıklar

Bahse konu eserin “*Altıncı Ordunun Genel Durumu ve İngiliz Ordusunun Bağdat'a İlerlemesine Karşı Yaptığı Hazırlıklar*” başlığı altındaki ikinci bölümünde; Mehmet Emin Bey, *Bağdat'ın coğrafi durumu; savunmanın olasılıkları; Bağdat'ı savunmak için ne yapıldı; Ordunun morali ve savunma konusunda fikir ayrılıkları; Diyale hattının savunması* gibi farklı noktalar üzerine oldukça detaylı bilgiler vermektedir.¹⁹ Mehmet Emin Bey'e göre 1 Mart 1917 tarihi, Bağdat'ın savunması konusunda Genel Karargâhın uyandığı ilk gündür. Yazar, yine bu tarihte Altıncı Ordu Komutanı Halil Paşanın acele ve iyi koordine edilmemiş planlar ile Bağdat'ın savunulması konusunu nihayet gündeme getirdiğini belirtmektedir.²⁰ 1-4 Mart 1917 tarihleri arasında cephede bir hareket olmadığından 18. Kolordu içinde bir takım düzenlemelere gidilerek, bazı birlikler lağvedilirken, bazı birlikler de takviye edilmişti. 18. Kolordu 5/6 Mart 1917'de Diyale Nehrine doğru geri çekilmeyi tamamlamıştı. 6 Mart 1917 sabahı ise 51. ve 52. Tümenlerden oluşan 18. Kolordu buraya çekildiğinde Diyale hattı birkaç gündür yapım aşamasındaydı. Mehmet Emin Bey'in ifadesi ile 1 Mart 1917'de Bağdat'ın tahkimine karar veren Başkomutanlık Karargâhı, bu aşamada ne yapılacağı konusunda hiçbir fikre ve plana sahip değildi. Mehmet Emin Bey'in düşüncesine göre şayet gerçekten iyi bir mevki bu nehrin gerisinde hazırlanmış olsaydı, şüphesiz Diyale geçidi çok daha zor şartlar ile geçilebilirdi. Böylelikle İngiliz birliklerinin ilerlemesi bir süre daha engellenmiş olabilirdi.²¹ Dicle sağ (batı) sahilinin savunması ile ilgili olarak da bahse konu eserde önemli açıklamalar mevcuttur. Buna göre Dicle, sağ tarafının tahkimi için *Bağdat ve Son Hadise-i Ziya'* eserinin yazarı Kurmay Binbaşı Mehmet Emin Bey görevlendirilmişti. Ümmüt-Tubl [Delabiha] Tepeleri mevzi olarak Mehmet Emin Bey tarafından

¹⁸ Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.50.

¹⁹ Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.51-70.

²⁰ Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.57.

²¹ Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.59.

seçilmiş ve 2 Mart 1917’de işe başlanmıştı. Ancak 3 Mart 1917 günü Başkomutanlık Vekâleti tarafından görevlendirilen bir Alman Binbaşı cepheye gelerek tahkim edilecek mevziyi uygun görmemiş ve yeni bir hat yapılmasını istemişti. Bağdat’ın düşmesinden sadece dört gün önce ise yani 7 Mart 1917 tarihinde 18. Kolordu Komutanı Kâzım Bey bu kadar uzun bir hattın savunulmasının mümkün olmadığını görerek, Ümmü’t-Tubl mevkiinin istihkâmının yapılmasını Mehmet Emin Bey’e emretmişti. Bu yerinde bir karar olmakla birlikte Mehmet Emin Bey ve ekibinin üç günlük emeği boşa gitmişti. Yeniden üç gün boyunca 43. Alayın da yardımı ile yoğun bir çalışma ile Ümmü’t-Tubl mevziinin hazırlanmasına başlanmıştı. Ancak İngiliz birliklerinin Aziziye’den ileri taarruza başlamasıyla bu mevziinin tamamlanmasına fırsat bulunamamıştı. Bahse konu eserin ikinci bölümünde yer alan *Bağdat’ın Savunması İçin Neler Yapılabilirdi* adlı alt başlıktaki ana düşünce yine Bağdat’ın savunulması görevinin ihmal edildiği üzerinedir.²² Şöyle ki; 18. Kolordu Komutanı Albay Kâzım Beyin acil ısrarına kulak asılmamış, Bağdat’ın savunulmasına İngiliz General Maude’un ordusu kapıya dayandığı zaman 1917 yılının Mart ayı başında karar verilmişti. Yazarın düşüncesine göre, İngiliz Irak ordusunun taarruz başlangıcı olan 1916 yılının Aralık ayında işe başlanılsaydı Kutü’l-Amâre ile Bağdat arasında birkaç mevzi hazırlamak ve Bağdat’ı tahkim etmek mümkün olabilirdi. Dicle cephesinin çökmesinden sonra 26 Şubat’ta Bağdat’a gelen Ordu Komutanı ancak düşman Bağdat’a yaklaştığı zaman Bağdat’ın tahkimine lüzum görmüştü. Bu dokuz, on günlük zaman Bağdat’ın tahkimi açısından çok yetersizdi. Bu zaman zarfında Dicle nehrinin bir tarafından diğer tarafına süratle kuvvet geçirmek için geçit vasıtalarının ve geçit yerlerinin hazırlanması ve emin bir muharebe şebekesinin kurulması lâzımdı. Bunlar yapılamadığına göre, maddi ve manevi bakımdan çok sarsılmış olan 10.000 muharip askerle 50.000 kişilik bir İngiliz kuvvetine karşı Bağdat’ın savunulması mümkün görünmüyordu.²³

Bağdat’ın Savunulması ve Kaybı

Eserin *Bağdat’ın Savunulması ve Düşmesi* konulu Üçüncü Bölümü, 18. Kolordunun Diyale gerisine çekilmesinden Bağdat düşüşüne kadar

²² Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.61-66.

²³ Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s. 68-70; Fahri, Belen, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri*, c. IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s.39.

olan olaylara açıklık getirmektedir.²⁴ 18. Kolordunun 5/6 Mart 1917 gecesi başlayan geri çekilmesi, 6 Mart 1917 sabahı Diyale nehri batısına gelmesi ile tamamlanmıştı. Bağdat'ın ne şekilde savunulacağı düşüncesi Bağdat'ın düşmesinden ancak beş gün önce 6 Mart 1917'de tartışma konusu olmuş ve konuya ilişkin Başkomutanlık Vekâleti, Ordu Komutanı ve Kolordu Komutanı farklı görüşlerde bulunmuşlardı. Aynı bölümde "Durumun Muhakemesi" alt başlığında 10 Mart 1917 akşamı Har Köşkü'nde toplanan harp meclisine yer verilmiştir. Ordu, Kolordu ve Tümen Komutanları ile Kurmay Başkanları hazır bulunduğu bu meclisin gündemi Bağdat'ın savunulması ve yahut boşaltılması konusuydu.²⁵ Ordu Komutanı 11 Mart 1917 için kesin neticeli muharebenin tutulan hatta verilmesini uygun buluyordu. Zira Altıncı Ordu Komutanı Halil Paşa, bu büyük tarihi şehrin kolay kolay ve mevcut kuvvetin üçte birine mal olacak bir muharebe vermeden terk edilmesinin ordu için silinmez bir leke bırakacağı düşüncesindeydi. 18. Kolordu Komutanı Kâzım Bey ise İngiliz zırhlı otomobillerinin 14. Tümenin gerisine sarktığını, bunun erlerin maneviyatını bozduğunu, 14. Tümenin büyük gayretle akşama kadar mevzilerini sebatla savunduğunu, sağ sahilde düşmanın büyük bir kuşatma hareketine karşı kâfi bir ihtiyat bulunmadığından Ümmü't-Tubl mevziinin yarın kuşatılacağını ve buradaki muharebenin bir imha muharebesi şeklinde sonuçlanabileceğini ifade etmişti. Kolordu Komutanı Albay Kâzım Bey, bir an önce sabah olmadan hazır hareket serbestliğine sahipken ordunun çekilmesinin en doğru harekât tarzı olacağı düşüncesindeydi. Kolordu Komutanı Albay Kâzım Beyin mütalaasına itiraz etmemekle beraber Halil Paşa; "*Evet, fakat Bağdat nasıl terk olunur,*" diyebilmişti. Buna rağmen gerçeği kabul edip,

²⁴ Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s. 73-111.

²⁵ 10 Mart 1917 günü akşama doğru 52. Tümen karargâhında ordu ve kolordu komutanları ile 51. ve 52. Tümen komutanlarının katıldığı bir savaş meclisi toplanmıştır. Bu mecliste uzun süren tartışmalardan sonra Bağdat'ın terk edilerek, tümenlerin geri çekilmesi kararlaştırılmıştır. Geri çekilmeden önce Bağdat şehrindeki bütün yaralı ve hastalar Samerra'ya nakledilmiş ve ağır hastalar ve yaralılar bir eczacı yarbay emrinde şehirde bırakılmıştır. Ordu karargâhı ile hükümet görevlileri de bir gün önce Bağdat'ı terk etmişlerdi. Bağdat şehri 10/11 Mart 1917 gece yarısı Altıncı Ordu tarafından tamamen tahliye edilmiş ve 11 Mart 1917'de İngilizler tarafından işgal edilmişti. [Hulusi Baykoç, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak Cephesinde 5. Seferî Kuvvetleri (52. Tümen)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s.91].

çekilmeye onay vermek zorunda kalmıştı.²⁶ Alınan karar gereğince 18. Kolordu Komutanı Albay Kâzım Beyin çekilme emrini 10 Mart 1917 akşamı saat 20.00’de birliklerine tebliği üzerine 18. Kolordu 10/11 Mart 1917 gecesi Bağdat’ı tahliye ederek, Bağdat’ın kuzeyindeki Müşahede İstasyonu civarına çekildi. Bahse konu emirde, kolordu birliklerin şimdiye kadar yaptıkları hizmetleri övülerek, çekilmenin askerî sebeplerden ileri geldiği belirtilmekteydi. 11 Mart 1917 günü, sabahın ilk saatlerinde ileri hatlardan hareket eden İngiliz piyadesi önlerindeki mevzilerin tahliye edilmiş olduğunu görerek şaşırılmıştı. İngilizler, Bağdat’ın zifiri karanlıkta şiddetli toz fırtınası altında ve düzensiz bir vaziyette terk eden Osmanlı kuvvetlerinden geç haberdar olmuş ve dolayısıyla da takip harekâtına teşebbüs etmekte geç kalmıştı. Eserin sonunda [Lahika-II]’de tamamı yer alan Halil Paşanın 10 Mart 1917 akşamı saat 20.00’de Altıncı Ordunun Bağdat’tan çekilmesine ilişkin Başkomutanlık Vekâletine gönderdiği rapor kısaca şöyledir:

“ Düşmanın üç aydan beri sayıca pek üstün bir kuvvet ve bol cephane ile durmaksızın yapmış olduğu taarruz karşısında 18.Kolordunun hemen tamamıyla âciz kaldığını ve maneviyatının Komutandan en genç ere kadar o derece kırılmış olduğunu anlıyorum ki, eğer yarın düşmanın bütün kuvvetine karşı muharebe edersek Bağdat’ın kaybedileceğine ve bütün kuvvetin topları ile beraber esir olacağı kanaatindeyim. Muharebeyi kesmek, Ordunun maddi ve manevi kuvvetini ıslah etmek zaruretini takdir ederek Bağdat’ı terk etmek ve 18.Kolorduyu 10/11 Mart 1917 gecesi Dicle

²⁶ Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.109-110; Halil Paşa, anılarında bu duruma şöyle açıklık getirmektedir: “...Korktuğum olmuştu. 29 Nisan 1916’da teslim mecbur olan Kut’un intikamını almaya hazırlanan İngiliz kuvvetleri Irak’ta tek başına kalan 18. Kolordu’ya karşı 13 Aralık 1916’da yüklenmeye başlamıştı. Sırasıyla Felahiye, İmamı Muhammed, Garafi Şarkî, Garafi Garbî düşman saldırısına uğramıştı. Süratle savaş yerine hareket ettim. Süngü adedi ve topçu mermisi bakımından düşmandan dört beş kat daha az olan bu kıymetli kolordu, her şeye rağmen 3 ay 10 gün müddetle İngilizleri oldukları yerde tuttu, İngilizler yarı yarıya zayıf verdilerse de kolordunun mevcudu da yarıya indi....Askerî birlikler yorgundu, zayıf ağırdı, buna rağmen birliklerimiz kahramanca dövüşüyordu. Ama kahramanlar her zaman ölmemelidir. Bağdat elden çıkmaya mahkûmdu. Bağdat yerine Musul’u öğretebilirdik. Bun yapmaya karar verdim. Hem kolorduyu kurtaracaktım, hem de Almanların ihtiraslarına son verecektim.” [Sorgun, a.g.e., s. 143-145].

*boyunca kuzeye çekmek gibi elim bir zaruretle karşı karşıya bulunmaktayım”.*²⁷

Bağdat’a Hücum ve Müdafaası Hakkında Birkaç Söz

Bağdat, kuruluşundan itibaren 11 Mart 1917 tarihine kadar tam yirmi dokuz kez içten ve dıştan taarruza uğramıştı ki, İngiliz Generali Maude’un yaptığı bu son taarruz, otuzuncu olması açısından önem arz etmekteydi. 18. Kolordu, karşısında kendisinden sayıca çok üstün olan İngiliz ordusuna karşı iki buçuk ay süresince olağanüstü bir direnç göstermişti. Mehmet Emin Bey, Kutü’l-Amâre’de iki ayı geçkin bir süre olağanüstü fedakârlık ve azim gösteren 18. Kolordunun 1917 yılı Şubat ayı sonunda yıpranarak bitkin bir hâle gelmesinde Başkomutanlığın ve Ordu Komutanlığının strateji kurallarını dikkate almamasının etkili olduğu değerlendirmesini yapmaktadır. 11 Mart 1917 sabahı İngiliz süvari birliklerince Bağdat’ın ele geçirilmesi netice itibariyle bütün Irak kıtasının elden çıkmasına sebep olduğu için meydana getirdiği üzüntü de doğal olarak çok büyük olmuştur. Ancak Mehmet Emin Beyin ifadesi ile buna etki eden sebepleri Irak Ordusu’nda değil, başka yerlerde aramak gerekti. Çünkü Irak Ordusu bu cephede meydana gelen muharebelerde kendine düşen görevi fazlasıyla yapmıştı. Kutü’l-Amâre ve Felahiye Muharebeleri ile aylarca devam eden İmam-ı Muhammed ve Garraf Muharebeleri buna en belirgin örnekti.²⁸ Bundan böyle yüzyıllardır Bağdat ve havalisinde devam eden huzurlu Osmanlı idaresi, artık mazi olmuş bir devrin hikâyesi olarak nesilden nesile aktarılan hatıralarda yaşatılacaktı.

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı Ordusu, Birinci Dünya Savaşı süresince birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Bu cephelerden birisi de Irak Cephesi’dir. Bu noktada Binbaşı Mehmet Emin Beyin bağımsız bir kitap hâlinde Bağdat’ın kaybına ilişkin tespit ve izlenimlerini kaleme alması yakın tarihimiz açısından büyük önem arz etmektedir. Binbaşı Mehmet Emin Bey, Altıncı Ordu Komutanlığında Harekât Şube Müdürlüğü görevini

²⁷ 18. Kolordunun 10 Mart 1917’deki muharip kuvveti 500 kılıç, 9.000 tüfek, 48 top, İngiliz Dicle Ordusu 3.864 kılıç, 41.479 tüfek ve 176 top idi. Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.125.

²⁸ Binbaşı Mehmet Emin Bey, a.g.e., s.124-134.

yürütürken üst düzey görevi nedeniyle tecrübe etmiş olduğu hem cephe gerisi, hem de muharebeler esnasındaki yaşanmış olaylar hakkında önemli detayları içeren kıymetli bir eser bırakmıştır. Mehmet Emin Beyin hatırat türünden olan bu çalışması, 29 Nisan 1916 tarihli Kutü’l-Amâre zaferinden Bağdat’ın kaybıyla sonuçlanan 11 Mart 1917 tarihine kadar cephede gerçekleşen olaylara ilişkin bilinmeyen pek çok noktayı aydınlatması ve bu konuda başlı başına yazılmış yegâne eser olması açısından da çok değerlidir. Eserdeki ana düşünce Bağdat’ın savunulması görevinin ihmal edildiği üzerinedir. Eserde eleştiri oklarının Başkomutanlık Vekâletine ve Altıncı Ordu Komutanlığına yönelik olduğu görülmektedir. Yazara göre; Kutü’l-Amâre zaferinin hemen ardından 13.Kolordu Dicle Cephesi’nden çekilip, İran’a gönderilmeseydi, Bağdat’ın–verilecek ehemmiyete göre- ya sonuna kadar muhafazası veya uzun müddet savunulması mümkün olabilirdi.

Kaynakça

- Atabey Figen, “General F.S. Maude’nin Bağdat Seferi”, *History Studies, International Journal of History*, 9/2, June 2017, s.67-83.
- Barker A.J., *The Bastard War, The Mesopotamia Campaign of 1914-1918*, Dial Press, New York, 1967.
- Baykoç Hulusi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas ve Irak Cephesinde 5.Seferî Kuvvetleri (52.Tümen)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.
- Belen Fahri, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri*, c. IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.
- Binbaşı Mehmet Emin Bey, *Bağdat ve Son Hadise-i Ziya’ı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1922.
- Binbaşı Mehmet Emin Bey, *Kûtul-Amâre Hücüm ve Muhasarası: Bir Osmanlı Subayının Hatırası*, (Ed. Muzaffer Albayrak; yay. haz. Sezai Dumlupınar), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2016.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi 1914–1918*, c.III, kıs. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.
- Goltz Paşa’nın Hatırası ve Hâl Tercümesi*, K.K.K.İği Askeri Basımevi, İstanbul, 1953.
- Karabekir Kâzım, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kurat Akdes Nimet, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966.

Mehmet Emin (Zeki) Bey, *Kürt ve Kürdistan Ünlüleri*, Apec &Öz-Ge Yayınları, İsveç, 1998.

Moberly F.J., *The Campaign in Mesopotamia 1914-1918*, vol. III, H.M.Stationery Office, London, 1925.

Sabis Ali İhsan, *Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi)*, c. III, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.

Sorgun Taylan, *Kut'ül Amare Kahramanı Halil Paşa Bitmeyen Savaş*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.

Yılmaz Faruk, *Goltz Paşa'nın Hatıratı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

EK: Eserin Kapağı

